

SINONIME ALE CUVINTELOR *PLĂMIN* ȘI *FICAT* ÎN GRAIURILE DIN NORD-ESTUL MOLDOVEI

ION NUȚĂ

Problemele de bază ale sinonimiei, în ciuda faptului că au fost discutate în numeroase lucrări cu profil semantic, au rămas încă neelucidate, mai ales cele privind aspectele definirii termenului, ale clasificării tipurilor sinonimice și ale răspîndirii acestora.

A fost neglijată sau tratată în mod cu totul sporadic sinonimia la nivelul graiurilor populare, cea oferită, în special, de atlasele lingvistice, plecîndu-se de la ideea că materialul de aici nu poate să ofere date precise privind diferențierea și distribuția sinonimică, grădele de utilizare și continuitatea relațiilor dintre cuvinte. Părea, potrivit căreia atlasele mai mult înregistrează decît interpretează un material lingvistic, că pe baza lor nu se poate urmări în mod special sinonimia, și-a găsit numeroși adepți, astfel că s-a renunțat tacit la datele pe care le-ar fi putut furniza aceste surse.

Lucrurile stau însă cu totul altfel, și cei care citeșc corect atlasele își pot da seama că indicațiile de acolo, prin care se precizează că un termen este recent [R] sau vechi [V], folosit mai ales de către tineri [T], bătrîni [B] sau femei [F] etc., sînt ajutoare de necontestat în analiza sinonimică. Problema a fost reactualizată în 1983 de către Doina Grecu (vezi *Probleme ale sinonimiei în grai*, în *Materiale și cercetări dialectale*, II, Cluj-Napoca, 1983, p. 25-33), dar constatările făcute cu acest prilej au rămas neobservate.

Luînd în considerație unele dintre aceste fapte, lucrarea de față își propune să discute situația actuală a unor termeni sinonimi, într-un grai bine definit, cel din nord-estul Moldovei, cercetat de noi în mai multe împrejurări, pentru prima dată cu ocazia anchetelor pentru *NALR. Moldova și Bucovina*.

Discuțiile se vor rezuma doar la termenii atestați pentru noțiunile de „plămină” și „ficat” (hărțile nr. 67 și 77 din *NALR. Moldova și Bucovina*, vol. I), iar la baza lor vor sta comentariile și precizările făcute de către vorbitorii zonei respective. Intervențiile noastre sînt de altă natură, și ele nu afectează datele oferite de informatori, părerile lor despre răspîndirea, vechimea și situația actuală a unor termeni sau a unor serii de cuvinte.

Plămini

Materialul oferit de ALR I/I, h. 45 (vezi și ALRM I/I, h. 68), atestă în cele 11 localități anchetate în nord-estul Moldovei doar cite un singur termen pentru această noțiune: *plămin alb* (*plămii albe*: pct. 394; *plămie albe*;

-mie: pct. 418; *plămție albă*; -mii: pct. 412; *plămții albi*: pct. 402; *plămțiile albe*; -mii: pct. 424; *plămții albe*; -mie: pct. 420; *plămții albe*; -mie albă: pct. 522), *plămîn* (*plămii*; -: pct. 516; *plămii*; ~, *plămîn*: pct. 518; *plămii*; ≈ pct. 538), *mai alb* (*maiuri albi*: pct. 540). (în ALR II, s. n., vol. IV, h. 1122, Emil Petrovici nota pentru *plămîni de porc*, *plămție albă*; *plămăile*, în pct. 414, și *plămțiile cele albe*, în pct. 520; vezi și ALRM II, s. n., vol. III, h. 941, *plămțiile albe*, în ambele pct.)

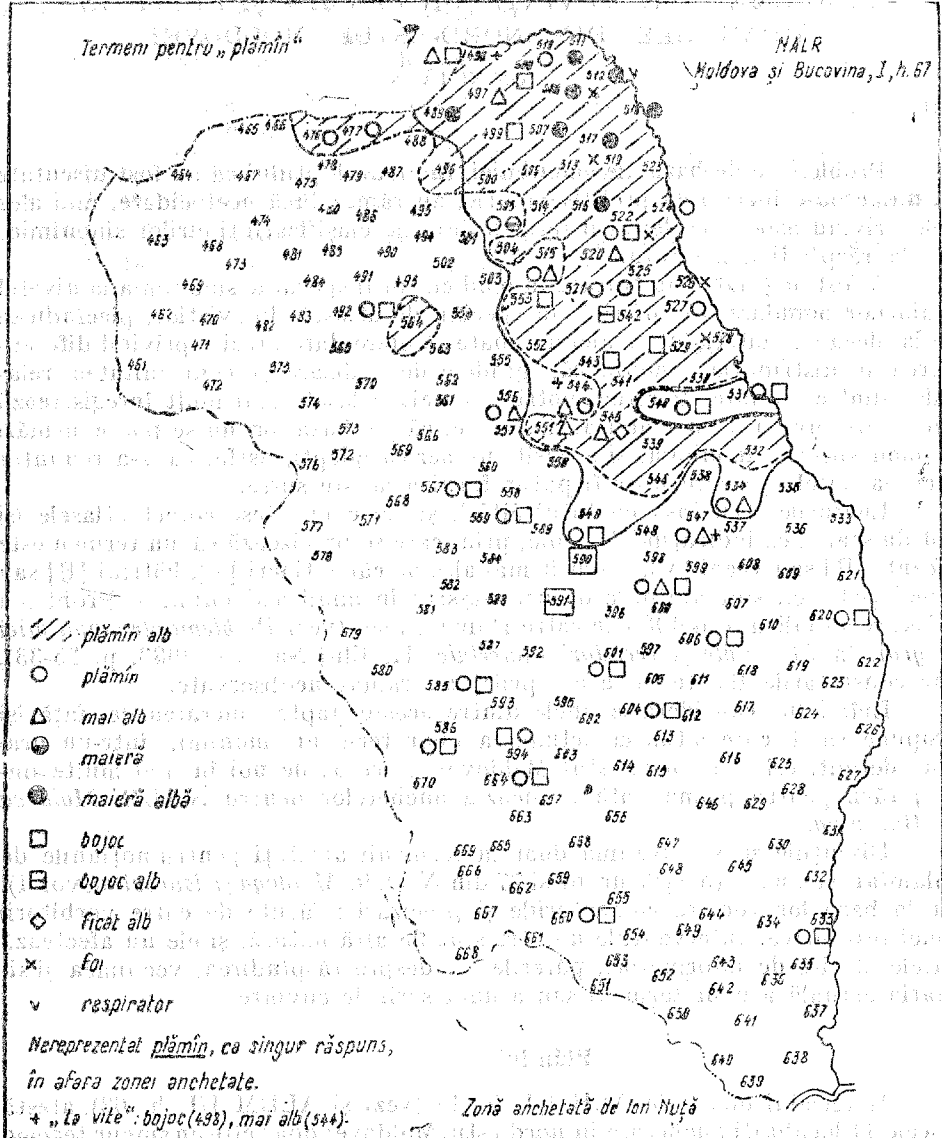

Fig. 1

În anchetele pentru *NALR. Moldova și Bucovina, I*, din cele 45 de puncte anchetate în zona la care ne referim, doar în douăsprezece s-au primit răspunsuri unice : *plămii albi* ; ~ *alb* (pct. 500, 504, 506, 513, 539, 546), *plămîn alb* ; *plămii albi* (pct. 514, 532, 541) ; *plămîni albi*, *plămii albi* ; *plămii alb* (pct. 523), *plămii alb* ; *plămîie albe* (pct. 530), *plămîn-alb* ; *plămîiri albi* (pct. 552). În celelalte au fost date mai multe, în care formele de bază sînt *plămîn (plămii) alb* și, izolat, *plămîn (plămii)*.

1. Serii sinonimice duble : *plămîn (plămii) alb — mairă (mairă) albă* (pct. 489, 507, 511, 516, 517, 518), *plămîn (plămii) alb — bojoc* (pct. 499, 509, 529, 543, 553), *plămîn (plămii) alb — plămîn (plămii)* (pct. 510, 521, 524, 527), *plămîn (plămii) alb — mai alb* (pct. 497, 520, 551), *plămîn (plămii) alb — foi* (pct. 519, 526, 528), *plămîn (plămii) — bojoc alb* (pct. 542), *plămîn (plămii) — mai alb* (pct. 515, 534, 544), *plămîn (plămii) — mairă* (pct. 505), *plămîn (plămii) — bojoc* (pct. 549).

2. Serii sinonimice formate din trei termeni : *plămîn (plămii) alb — mai alb — bojoc* (pct. 498), *plămîn (plămii) alb — foi — mairă albă* (pct. 508), *plămîn (plămii) alb — respirator — mairă albă* (pct. 512), *plămîn (plămii) alb — plămîn (plămii) — bojoc* (pct. 525), *plămîn (plămii) alb — ficat alb — mai alb* (pct. 545).

3. Serii sinonimice formate din patru termeni : *plămîn (plămii) alb — plămîn (plămii) — foi — bojoc* (pct. 522).

În celelalte zone anchetate pentru atlasul menționat seriile sinonimice sînt mai sărace, răspunsurile fiind, în cele mai multe cazuri, unice : *plămîn (plămii)* (înregistrat în 140 de localități), *plămîn (plămii) alb* (pct. 496, 564), *bojoc* (pct. 590) și *bojoc alb* (pct. 581). Dintre seriile sinonimice se întîlnesc mai des : *plămîn (plămii) — bojoc* (în 16 localități din centrul și sudul Moldovei) și, foarte rar, *plămîn (plămii) alb — plămîn (plămii)* (pct. 476, 477), *plămîn (plămii) — mai alb* (pct. 556), *plămîn (plămii) — mai alb — foi* (pct. 547) și *plămîn (plămii) — bojoc — mai alb* (pct. 600).

Ficat

Denumirea care caracterizează zona de nord-est a Moldovei este *plămîn (plămii) negru*. Sintagma a fost înregistrată încă de Sever Pop (ALR I/I, h. 46 ; vezi și ALRM I/I, h. 69) în 7 din cele 11 localități anchetate (*plămii negru* : pct. 402, 420, 424 ; *plămii negri* ; *plămîie neagră* : pct. 394 ; *plămîie neagră* : pct. 412 ; *plămîie negri* : pct. 418 ; *plămii negre* ; *-mie* : pct. 522), în celelalte fiind notate mai (*mai* ; *maiuri* : pct. 516 ; *mai* ; *maiere* : pct. 518 ; *maie* ; *mai* : pct. 538) și *maiul cel negru* (pct. 540), toate ca răspunsuri unice pentru noțiunea în discuție, cuvinte care se suprapun exact peste cele primite la întrebarea *plămîni* : *plămîn (plămii) alb*, *plămîn (plămii)*, *mai alb*. De asemenea, sintagma a fost notată și de către Emil Petrovici la întrebarea pentru noțiunea *ficat de porc* : *plămîie neagră* (pct. 414) și *plămîile cele negre* (pct. 520) (vezi ALR II, s. n., vol. IV, h. 1123) ; *plămîie neagră* (pct. 414) și *plămii negre* (pct. 520) (vezi ALRM II, s. n., vol. III, h. 942).

Astăzi, aproape în toate localitățile anchetate s-a răspuns *plămîn (plămii) negru*, o creație pe terenul limbii române, în care determinantul adjectival a devenit indispensabil și s-a impus pentru a se evita confuziile cu denumirea pentru *plămîn*. Doar izolat, în șase localități, în locul sintagmei speci-

respective sînt plurale ale lui *mai* și nu ale lui *maieră*. (Nu avem nici un indiciu care să confirme că *maiuri* ar fi nu numai pluralul lui *mai* și *maieură*, ci și al lui *maieră*.)

Preluarea datelor din ALRM I/I, h. 68 (și nu din ALR I/I, așa cum reiese din titlul hărții nr. I), fără verificarea corectitudinii lor pe hărțile mari ale *Atlasului*, l-au determinat pe Boris Cazacu, în articolul *Denumirile românești ale ficatului și ale plămînilor după ALR* (în vol. *Studii de dialectologie română*, București, Editura Științifică, 1966, p. 121—135), să afirme că „*maiere albe* apare în câteva localități izolate din centrul și nordul Moldovei (pct. 536, pct. 540 și pct. 552)“ (p. 124). (În nota 5, *loc. cit.*, se spune că „denumirea este, în schimb, foarte răspîndită în R.S.S. Moldovenească“, afirmație exprimată însă mai clar în articolul *Les dénominations roumaines du foie et des poumons d'après l'ALR*, publicat în BL IX, 1941, p. 85, unde autorul precizează că sintagma *maiere albe* (bălăi) „plămîni“ se întîlnește în Basarabia, deși, în harta II, reprodusă după ALRM I/I, sînt hașurate tot greșit, prin semn identice cu răspunsurile pentru *maiere albe*, și pct. 536, 540 și 552, în care au fost înregistrate alte forme; vezi *supra*.) Din aceleași cauze, ideea a fost preluată și în alte lucrări, mai recent în DLR.

2. Același substantiv feminin, urmat sau nu de determinantul *negru*, denumește ficatul. Termenul a fost înregistrat, în 23 de localități, toate în Basarabia, de către Sever Pop (vezi ALR I/I, h. 46), care nota aici situațiile diferite în care apărea cuvîntul: *maieră*, cu pluralele *maieri* (pct. 476, 647, 652) și *măieri* (pct. 658); *mairă*, cu pluralul *măieri* (pct. 665); *maieră*, cu plurale urmate de determinări: *maierile (cele) negre* (pct. 486, 669), *măieri cele negre* (pct. 436), *măierile negre* (pct. 440), *maieri cele negre* (pct. 480), *măierile negre* (pct. 498); *mairă*, cu pluralul *maiere negre* (pct. 458); *maiera (cea) neagră*, cu plurale fără determinări: *maieri* (pct. 428), *măiri* (pct. 445); plurale fără forme de singular: *maierile cele negre* (pct. 406, 451), *maieri negre* (pct. 434), *maiere negre* (pct. 660); *maieură*, cu sau fără determinant: *maieură*; *maiuri* (pct. 454, 502), *maieură*; *maieurile cele negre* (pct. 492), *maieură neagră*; *maiuri negre* (pct. 461), *maieură neagră*; *maiuri* (pct. 672).

Ca și în cazul lui *plămîni*, din materialul reprodus în ALRM I/I, h. 69, sînt excluse nejustificat punctele 434 (care are în notă și *maieri negre*) și 436 (cu răspunsul *maieră*; *măieri cele negre*), dar Sever Pop adaugă pct. 456 (*maieurile negre*) și 467 (*maieurile cele negre*), considerînd deci că aceste forme nu sînt plurale ale lui *mai* (*negru*), ci ale lui *maieră* (*neagră*). Ele pot presupune și un singular *maieură*, care, nefiînd însă notat, nu reușește să susțină această idee.

Referitor la articolele publicate de către Boris Cazacu, observăm faptul că autorul atestă formele *maieră* și *maieră neagră* doar în varianta franceză din 1941, cu precizarea că ele apar în Basarabia și Transnistria (BL IX, 1941, p. 84). În 1966 autorul nu le mai consemnează, probabil pentru motivul că acestea au fost înregistrate doar în afara frontierelor actuale ale României.

Tot în legătură cu această problemă trebuie considerată ca inexactă și afirmația făcută în 1966, potrivit căreia „aria *maieră neagră* «ficat» (harta I) este aproape identică cu aria *maiere albe* «plămîni» (harta II)“ (B. Cazacu, *art. cit.*, p. 128), deoarece, pe harta la care se face prima trimitere, nu există răspunsul *maieră neagră*. Afirmația aceasta are acoperire și poate

fi acceptată (parțial însă ; trebuie excluse de aici pct. 536, 540 și 552), numai dacă luăm în considerație cele expuse în BL (an. IX, 1941, p. 88, și h. I, II), unde sînt reproduse rezultatele anchetelor efectuate de ALR I/I și ALRM I/I în stînga Prutului.

Formele în discuție (*maieră*, *maieră albă*, *maieră neagră* etc.) apar și astăzi aproximativ pe același teritoriu din Republica Moldova, deși hărțile din ALM II/II (h. 735, „plămîni“, și 738, „ficat“), prin faptul că nu notează forme de singular, creează falsă impresie că ele nu ar exista. Dar pluralele înregistrate (*mairi*, *mairi*, *măiri*, *maire*) nu ne conduc decît spre formele de singular *maieră*, *mairă*, eventual și *maiură*.

Neatestate anterior în nici o parte a teritoriului actual românesc, substantivul și sintagmele discutate mai înainte apar astăzi, pe baza anchetelor pentru *NALR. Moldova și Bucovina*, în nord-estul Moldovei, în județul Botoșani, sub formele : *mairă* „plămîni“ (pct. 505), *mairă albă* „plămîni“ (pct. 489, 507, 508, 511, 516, 518), *maiură albă* „plămîni“ (pct. 512, 517), *mairă neagră* „ficat“ (pct. 489, 505, 507, 508, 511, 516, 518, 553) și *maiură neagră* „ficat“ (pct. 512, 517). Pluralul lui *mairă* este *maire*, iar al lui *maiură*, *maiuri*.

Faptul că informatorii care au dat răspunsurile fac precizarea că aceste cuvinte sînt vechi sau că sînt cunoscute de către oamenii mai în vîrstă, duc la concluzia că substantivele acestea sînt anterioare perioadei înregistrărilor pentru *NALR. Moldova și Bucovina*, cu siguranță, frecvente și în timpul culegerii datelor pentru ALR.

Referitor la etimologia substantivelor discutate mai sus, precizăm că ele reprezintă singulare refăcute după pluralul *maiuri* (vezi și B. Cazacu, *art. cit.*, 1966, p. 127 : „*maieră* este o formă refăcută după pl. *maiuri*“ ; cf. și BL, IX, 1941, p. 87).

Mairă și *maieră* ar putea proveni însă și de la un alt plural al lui *mai*, *maiere*, atestat de către Sever Pop la Trifești — Iași (vezi ALR I/I, h. 46, pct. 518) și întîlnit astăzi destul de des în nord-estul Moldovei, înregistrat în localități din afara punctelor Atlasului.

După parcurgerea sumară a acestor fapte de limbă, oferite de atlasele lingvistice, se impun cîteva considerații de ordin general.

I. Trebuie subliniată de la bun început bogăția sinonimelor referitoare la noțiunile „plămîni“ și „ficat“, diversitatea și largă lor circulație, deși, într-o fază inițială, putem măcar presupune că unele dintre ele au avut și încă mai păstrează uneori un caracter spontan, ocazional, limitat și individual. Privilei în ansamblu, sinonimele atestate în nord-estul Moldovei sînt mult mai numeroase nu numai dacă le raportăm la datele oferite de celelalte zone ale Moldovei și Bucovinei, ci și dacă le comparăm cu cele din atlasele lingvistice publicate. Astfel, așa cum am precizat și mai înainte, ALR I/I, h. 45 și 46 (vezi și ALRM I/I, h. 68 și 69) înregistrează pentru zona pe care o discutăm doar cîte trei forme (*plămîn*, *plămîn alb* și *mai alb*, pentru „plămîni“ ; *plămîn negru*, *mai* și *mai negru*, pentru „ficat“), iar în noile atlase lingvistice situația se prezintă astfel : *plămîni* : ALRR. *Maramureș*, I, h. 104 : *plămîn* ; *NALR. Oltenia*, I, h. 92 : *plămîn*, *bojoc*, *ficat alb* ; *NALR. Banat*, I, h. 95 : *plămîn*, *ficat alb*, *jigărițe*, *jigări*, *bojine* ; *ficat* : *NALR. Oltenia*, I, h. 108 : *ficat*, *mai*, *ficat negru*, *plămîn negru* ; *NALR. Banat*, I, h. 94 : *ficat*, *mai*, *ficat negru*. Referitor la ultimul dicționar de sinonime (Luiza Seche și Mircea Seche, *Dicționarul de sinonime al limbii române*, București, 1982), acesta înregistrează

doar cîte două forme, deşi materialul consultat ar fi oferit şi alte exemple : *pulmon* şi *bojoc*, pentru *plămîn*; *plămîn* (probabil, ar fi trebuit *plămîn negru*) şi *mai* pentru *ficat*.

2. Serii sinonimice discutate, atât de frecvente în nord-estul Moldovei, au un caracter permanent, de lungă durată, sînt cunoscute şi utilizate de majoritatea vorbitorilor fiecărei localităţi şi sînt definitorii pentru o arie relativ întinsă. Numai aşa se poate explica şi faptul că aici nu apar aşa-numitele serii sinonimice ocazionale, întîlnite în mod obişnuit în sfera terminologiei corpului omenesc.

3. În cadrul aceluiaşi serii nu se face prea mult simţită necesitatea unei nuanţări expresive (în cadrul seriei se întîlneşte, în mod cu totul întîmplător, doar cîte un sinonim cu valoare metaforică), care, adesea, nici nu se poate realiza, spre deosebire de situaţiile întîlnite la alte denumiri, din aceeaşi sferă semantică, unde cazurile acestea apar frecvent (de exemplu, în cazul numelor date pentru *mărul lui Adam*, *omuşor*, *creştetul capului*, *amigdale*, *pupilă*, *rotulă* etc., vezi Ion Nuţă, *Terminologia corpului omenesc. Creaţii metaforice în graiurile populare din nord-estul Moldovei*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară”, XXX, 1985, A, p. 195—204). Este adevărat că uneori, în diverse situaţii, sînt utilizate expresii de tipul *a-şi mîncea* sau *a mîncea* (cuiva) *ficaşii* (*plămînii*), *a (-i) plesni* (cuiva) *maiul în el* (de ...), dar se pare că ele se datoresc, în mare parte, influenţei limbii literare. Aparent s-ar mai putea invoca şi faptul că *plămînul* este numit şi *ficat*, iar acesta din urmă poate căpăta numele primului, dar în astfel de situaţii termenul-bază este urmat totdeauna de un determinant (*alb*, *negru*, *bălai*) şi atunci această posibilitate este exclusă.

4. Sinonimele pentru „plămîn” şi „ficat” au o valoare *absolută* (*totală*), sînt folosite în sensul lor tehnic, componentii seriilor sinonimice caracterizîndu-se printr-o identitate perfectă a sensurilor. Nu este vorba, în cazul de faţă, doar de o realizare la nivelul dubletelor, a cuvintelor perechi, ci de un cadru mult mai amplu, care cuprinde trei-patru termeni.

5. Serii sinonimice au la bază, în cele mai multe cazuri, cuvinte vechi, de origine latină, care aparţin limbii comune, (*plămîn*, *ficat*), un împrumut recent (*mai* < magh. *máj*, care, ca şi *ficat*, a aparţinut terminologiei culinare), dar, mai ales, unele creaţii pe terenul limbii române (*bojoc* < *boş* + suf. *-oc*, cu o uşoară nuanţă expresivă, *maieră*), în special sintagme, în care termenul principal este urmat de un determinant (*plămîn alb*, *plămîn negru*, *ficat alb*, *ficat negru* etc.; credem că aceste sintagme sînt creaţii româneşti şi nu împrumuturi din ucraineană, aşa cum se mai susţine încă, deoarece un astfel de procedeu este foarte frecvent în limba română).

6. Termenii noi sînt extrem de rari, au o uşoară notă metaforică, uneori chiar o nuanţă ironică, se întîlnesc cu totul întîmplător şi par, în unele situaţii, a fi creaţii apărute ad-hoc, care aparţin unui grup restrîns de vorbitori. Este cazul apariţiei în diverse serii sinonimice a substantivelor *respirator* şi *foi* „plămîn”, primul înregistrat într-o singură localitate (pct. 512), cel de al doilea, în cinci localităţi din zonă (pct. 508, 519, 522, 526, 528) şi încă în una, vecină acesteia (pct. 547).

7. Sinonimele prezentate aici au, în vorbirea curentă, o întrebuintare diferenţiată în funcţie de instrucţia, de vîrsta şi de dispoziţia de moment a vorbitorului. Acestea apar în situaţii diferite, la intervale de timp nestabilite şi au rolul de a da o notă de originalitate exprimării, în cursul anchetelor dia-

lectale ele au fost date spontan, informatorul făcînd, de regulă, aprecieri exacte cu privire la circulația lor, la categoriile vorbitorilor care le întrebuințează, la preponderența unui cuvînt față de celălalt, definind, nu o dată, un termen prin sinonimul său corespunzător.

8. Frecvența sinonimelor într-o anumită zonă ar putea duce la concluzia că anchetatorul a acordat o atenție prea mare, poate chiar nejustificată, acestui lucru, că l-au interesat, în mod deosebit, problemele răspîndirii, sinonimiei și semantismului unor termeni. Au existat și în alte împrejurări asemănătoare astfel de acuze, dar concluziile care s-au tras rămîn discutabile, pentru că o afirmație de acest tip ar presupune, din partea celui care o face, cunoașterea exactă atît a specificului zonei, cît și a posibilităților, a gradului de receptivitate a și a nivelului de cunoștințe ale celor anchetați. Numai cine a cercetat amănunțit graiul unei localități și a venit în contact direct cu vorbitorii ei poate să confirme sau să infirme valabilitatea acestei ipoteze.

9. Situațiile semnalate aici, în legătură cu termenii *plămîn* și *ficat*, sînt fapte reale, caracteristice zonei de nord-est a Moldovei, și ele vin să întregescă ideea că trăsătura esențială ce caracterizează acest grai este bogăția și varietatea lexicului (vezi, spre exemplificare, *NALR. Moldova și Bucovina*, răspunsurile din hărți și din MN). Sinonimia este o problemă fundamentală a lexicologiei și efortul de a scoate la iveală factorii principali de îmbogățire a limbii literaturii și a limbii în general nu poate fi neglijat.

SYNONYMES DES MOTS *PLĂMÎN* „POUMON” ET *FICAT* „FOIE” DANS LES PARLERS DU NORD-EST DE LA MOLDAVIE

RÉSUMÉ

Sur la base des données fournies par le *NALR. La Moldavie et la Bucovine*, l'auteur discute de la situation actuelle des synonymes des mots *poumon* et *foie*.

L'auteur met en évidence la richesse de ces synonymes, leur diversité, leur grande circulation, leur caractère permanent et l'usage qu'en font la grande majorité des locuteurs d'une localité, d'une aire linguistique assez étendue.

La fréquence des séries synonymiques attestées au nord-est de la Moldavie confirme l'idée que les principaux traits caractéristiques de ces parlers sont la richesse et la variété du lexique.

Institutul de Filologie Română

„A. Philippide”

Iași, str. Codrescu, nr. 2